

HENDRIK WESTER, SCHOOLHERVORMER VAN GRONINGEN

R. TURKSMA

Inleiding

Hoogstwaarschijnlijk zal er wel geen tijd geweest zijn, waarin niet geklaagd werd over het onderwijs dat aan de „*spes patriae*” gegeven werd. Vandaag de dag worden door deskundigen en niet-deskundigen fiolen van toorn geworpen op de zgn. „onderwijsvernieuwing” die soms door hen als „onderwijsvernieling” wordt gekenschetst en die de oorzaak van de achteruitgang van het onderwijs wordt genoemd. Ook reeds rond 1800 werden zulke klachten vernomen en ook toen was hier en daar een streven merkbaar om het onderwijs op hoger plan te brengen.

Onder deze „onderwijsvernieuwers” anno 1800 neemt Hendrik Wester een zeer vooraanstaande plaats in. Voordat we iets over de grote verdiensten van Wester zullen vertellen, lijkt het ons gewenst een korte situatie-schets van het lager onderwijs in ons vaderland te geven. Zowel de antwoorden op de prijsvraag, die het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen in 1778 had uitgeschreven, als de rede die de Agent van Nationale Opvoeding op 16 juli 1801 hield voor de pas benoemde schoolopzieners, als H. Wester in zijn boek „Over de gebreken in de burgerscholen” tonen in niet mis te verstane bewoordingen de desolate toestand van het onderwijs aan.

Het oordeel van de laatstgenoemde over de schoolmeesters is verre van vleiend, getuige deze zinsnede: „Er bevindt zich een groot aantal weetnieten onder hen, en sommigen van hen kunnen zelfs niet behoorlijk lezen en schrijven” (a.w.; pag. 71). Een vereniging die op het gebied van de verbetering van het onderwijs onsterfelijke roem verworven heeft, is buiten kijf de Maatschappij: Tot Nut van 't Algemeen, in 1784 opgericht door Jan Nieuwenhuyzen, doopsgezind predikant te Monnikendam. Deze vereniging is ontstaan uit een klein groepje mannen dat wekelijks samenkwam om met elkaar onderwerpen „voornamelijk den Natuurlijke Godsdienst betreffende” te bespreken, en het is vooral de zoon van de oprichter, Martinus Nieuwenhuyzen, geweest, die aangedrongen heeft op pogingen tot verbetering van het „Schoolwezen” en de opvoeding van de jeugd. (Gedenkboek der „Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen”; 1784-1934; pag. 80.) Hoe verleidelijk het ook is, iets meer van de activiteiten van het Nut

te vertellen,¹ we zullen ons nu eerst richten op de levensloop van een van de meest actieve Nutsleden in het noorden van ons land: Hendrik Wester.

Wester te Ten Boer

In het doopprotocol van Garmerwolde vonden we in de lijst van gedoopten van het jaar 1752 deze aantekening:

„23 Jan.: Hindrik E, z.v. Roelf Jans en Weke Hindriks bovengen.” Westers vader bezat te Garmerwolde een boerderij, welke op een half uur afstand van Ten Boer lag. Daar de wegen des winters vaak onbegaanbaar waren en R. Wester vroeger als kind uitstekend onderwijs genoten had, gaf hij zijn zoon Hendrik huisonderwijs in lezen, schrijven, zingen en in de beginselen van rekenen. (6b; 4)

Hendrik bleek een begaafde jongen te zijn: toen hij op tienjarige leeftijd naar meester Winkelman te Ten Boer ging, was hij weldra de knapste leerling van de school en evenaarde zijn leermeester in kennis. (6b; 6)

Het is jammer dat de knaap zich niet wat meer toegedde op de kunst van slootje springen en boompje klimmen; nu zat hij, wanneer hij om vier uur thuis kwam, dadelijk weer met zijn neus in de boeken en in geen kinderboeken, maar in Wagenaars Vaderlandse Historie, een kerkgeschiedenisboek en in de Bijbel, literatuur die voor een kind toch te moeilijk is (6c; 3)

De stille, verlegen en hypergevoelige jongen voelt niet veel voor het werk op de boerderij van zijn vader en daarom gaat hij op zeventienjarige leeftijd naar Groningen om daar opgeleid te worden in de handel. Ook in de stad sluit de jongeman zich niet aan bij zijn collega's en besteedt al zijn vrije tijd aan het lezen, vooral van godsdienstige boeken. (6b; 32. 6c; 5) Op twintigjarige leeftijd zien we hem terug op de boerderij van zijn vader; hij is herstellende van een kwaadaardige verzwering en blijft nog lang zwak. (6b; 6)

Juist tijdens Westers ziekte sterft de schoolmeester van het dorp, die een behoeftige weduwe en enige minderjarige kinderen achterlaat. De collatoren van de school te Ten Boer hadden medelijden met haar en vonden het goed dat zij nog geruime tijd in haar huis bleef wonen, onder deze voorwaarde dat zij iemand zocht die bereid en in staat was de kerk- en schooldienst tot genoegen van de gemeente waar te

¹ *Noot van de redactie:* Over „De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en het Volksonderwijs” schreef het redactielid Dr. I. van der Velde in Paed. Studiën 1959, ter gelegenheid van het 175 jarig bestaan van het Nut, blz. 481-497.

nemen. Haar oog viel op de jonge Wester en tot hem richtte zij zich dan ook met het verzoek tijdelijk onderwijzer te worden. Eerst weigerde Wester, maar uiteindelijk nam hij de tijdelijke betrekking toch aan en toen hij bespeurde dat zijn patroon in Groningen een andere winkelnecht had aangetrokken en hij het schoolwerk met groot genoegen verrichtte, voelde hij er wel wat voor voor vast benoemd te worden. (6b; 7, 8)

Van de vier collatoren die de onderwijzer te Ten Boer mochten benoemen, was er slechts een op Westers hand en het was deze collator die het voorstel deed het lot te laten beslissen, wie van de vier heren de nieuwe schoolmeester mocht benoemen. Westers tegenstanders trokken ieder een o, en dus mocht Westers voorstander benoemen. Wester trok als gelovig Christen uit dit gebeuren de conclusie dat God hem als onderwijzer der jeugd bestemd had. (6b; 8)

Het duurde niet lang of de jonge onderwijzer probeerde intuïtief in zijn klas van maximaal vijftig leerlingen het onderwijs te verbeteren. In de eerste plaats zorgde hij er voor dat orde en rust in het lokaal heersten, iets wat in die tijd zelden voorkwam. (6c; 8) Het godsdienst-onderwijs werd vervolgens verbeterd: in plaats van de kinderen uit vragenboekjes erg lange en moeilijke vragen en antwoorden te laten leren, begon Wester te catechiseren over de korte vragen en antwoorden van Borstius die achter de Heidelbergse Catechismus stonden en zorgde er voor dat de kinderen de stof begrepen. (6b; 9)

Een moeilijk probleem voor Wester was het feit dat de jongens en meisjes in de dorpsschool te Ten Boer bij het lezen het Groningse dialect gebruikten; alleen de kinderen van de dokter en de dominee leerden de zuiver Nederlandse uitspraak. Wester stelde zich ten doel het Algemeen Beschaafd aan alle kinderen van het dorp te onderwijzen en met veel tact en geduld gelukte hem dat, hoewel er toch bevooroordeelde ouders overbleven. We lezen in de „Levensberigten van H. Wester” dat Ds. Van Eerde op zekere dag in zijn gemeente een vrouw bezocht die een paar kinderen bij Wester op school had. De predikant trof een van de kinderen niet thuis aan en vroeg waar het was. „Dien heb ik daar achter aan dien grooten boom opgehangen”, luidde het antwoord, „want die jongen heeft mij vanmorgen uit den Bijbel voorgelezen; maar het was een geheel ander Bijbel: en dit alles leeren de jongens van dien nieuwen Koster.” (6c; 7, 8)

Ter geruststelling van de lezers zij vermeld dat het touw zich niet om de hals van de jongen, maar onder diens armen bevond. Ook het leesonderwijs had Westers hartelijke belangstelling. Er werd in die

tijd op de school mechanisch gelezen; nooit of te nimmer werd over het gelezene een vraag gesteld, met het gevolg dat de leerlingen slechts weinig van het gelezene begrepen en ze lezen een saai vak vonden. Wester trachtte daarentegen het verstand van zijn pupillen te ontwikkelen door over de leesstof geheugen- en denkvragen te stellen; de slechte leesboeken verving hij door betere. (6b; 10)

Niet alleen het lezen, ook het schrijfonderwijs en de zaakvakken hadden Westers aandacht. Om zijn leerlingen kaartkennis bij te brengen schafte de energieke Wester verschillende landkaarten aan en gaf les aan die scholieren welke het verst met de andere vakken gevorderd waren, voorwaar een progressieve werkmethode, vooral als we bedenken dat het vak aardrijkskunde pas bij de l.o. wet van 1857 verplicht gesteld werd.

Wester had het uitstekend naar zijn zin in Ten Boer, hetgeen blijkt uit het feit dat hij voor een benoeming in zijn geboorteplaats Garmerwolde bedankte, hoewel hij daar aanmerkelijk meer salaris kon verdienen. (6c; 16) Toch zou de ijverige schoolmeester niet altijd in Ten Boer blijven.

Op zeker dag van het jaar 1783 bezocht de pas bevestigde predikant van Lellens, Ds. Chevallier, zijn collega Ds. Spandaw te Ten Boer. Het was een warme zomerdag en beiden zochten wat verkoeling in de tuin. Het tuinpad liep langs het raam van Westers school en daar Wester het schuifraam opengeschoven had, konden de beide wandelende predikanten horen dat de schoolmeester van het dorp leesles gaf aan de hoogste klas. Het viel Ds. Chevallier dadelijk op, dat orde en stilte in het lokaal heersten en nadat hij Wester gevraagd had, of hij een poosje mocht blijven staan luisteren, viel het hem op, dat de leerlingen van de hoogste klas vlot, keurig op toon en, wat in de provincie Groningen een zeldzaamheid was, met een zuivere Nederlandse uitspraak lazen. De jonge predikant was een zoon van Professor Chevallier te Groningen en de laatste hoorde weldra dat Westers school te Ten Boer een modelschool was en hij aarzelde dan ook niet Westers naam door te geven aan de stadsregering van de stad Groningen, die juist in die tijd in de vacature van onderwijzer te Oude Pekela trachtte te voorzien. (6b; 11, 12)

Enige tijd later kreeg Wester, die om 180 gulden salaris gevraagd had, de benoeming en na enige aarzeling nam hij deze tenslotte aan. Voordat de geliefde schoolmeester uit Ten Boer vertrok, nodigde hij nog eenmaal zijn leerlingen en oud-leerlingen in de school uit en sprak tot hen naar aanleiding van Pred. 12: 1. (6c; 18)

Wester te Oude Pekela

In 1784 begon Wester met zijn schoolwerk in zijn nieuwe woonplaats. Het volgende jaar trad hij in het huwelijk met Annechyn Doedens uit Oude Pekela. De school in Oude Pekela was veel groter dan het dorpsschooltje te Ten Boer; was in de laatstgenoemde plaats het maximum aantal leerlingen slechts 50 geweest, in Oude Pekela begon Wester met 160 kinderen, welk getal later opliep tot ruim 200.

Ook in zijn nieuwe standplaats voerde de nieuwe meester verschillende verbeteringen in. Doordat Wester te Oude Pekela meer salaris ontving dan te Ten Boer, kon hij boeken aanschaffen voor zijn verdere vorming.

Hij schreef daar enige nieuwe schoolboekjes en kreeg n.a.v. zijn verhandeling over de gebreken in de burgerscholen en zijn schoolboek over de vaderlandse geschiedenis twee gouden erepenningen die het Nut uitgelooft had, waardoor Westers naam in geheel Nederland bekend werd. (6b; 12) Tot ongeveer 1800 vervulde Wester zijn taak met het grootste genoegen. Toen gebeurde er echter iets, waardoor hij plotseling een hevige tegenzin in het lesgeven kreeg. Wat was het geval? Wester had twee bekwame „ondermeesters”, zodat het wel eens voorkwam dat hij de school met het volste vertrouwen aan deze twee mannen kon overdragen. Dit gebeurde twee keer kort na elkaar. Een paar belhamels hadden van Westers afwezigheid gebruik gemaakt om de boel op stellen te zetten. De onderwijzers hadden hen daarvoor gestraft, maar de ouders van deze kinderen namen dat niet, hetgeen ze aan het hoofd der school mededeelden. Dit griefde Wester erg. Een en ander was oorzaak dat Wester God bad of hij van het lastige werk ontslagen mocht worden. (6c; 23)

In de voorzomer van 1801 klopte Guyot, die korte tijd daarvoor tot schoolopziener benoemd was, aan de deur van Westers woning en vertelde hem dat de Agent van Nationale Opvoeding Van der Palm een vergadering van de pas aangestelde schoolopzieners te Den Haag had uitgeschreven om met hen te beraadslagen over de schoolhervorming. Guyot voegde erbij: „Ik neem dien post niet aan, zoo gij mij niet beloven wilt, nevens mij hier Schoolopziener te willen wezen.” (6c; 24)

Wester wist eerst niet wat hij doen zou: aan de ene kant wilde hij graag zijn ontslag als hoofd der school aanvragen, maar aan de andere kant zag de nederige man hoog tegen de post van schoolopziener op, en bovendien zou hij meer dan de helft in salaris achteruitgaan. Eindelijk nam hij na rijp beraad de nieuwe betrekking aan. Het aan Wester opgedragen district was bijzonder groot; het bestond uit het gehele

Oldambt en Westerveld, het gehele Fivelingo (behalve Scharmer en de Harkstede) en verder nog zestien dorpen in Hunsingo en vier scholen in het Goorecht, in het geheel meer dan honderd vlekken en dorpen. (6c; 25)

Om zich geheel aan zijn nieuwe taak te wijden, vroeg hij in 1802 ontslag als hoofd der school. Van dat jaar af leefde Wester geheel voor de onderwijzers van zijn district en voor zijn studie. Zijn schaarse vrije uren werden nog gewijd aan de opleiding van jonge onderwijzers en aan het lesgeven aan een paar kinderen. (6c; 10)

Wester als schoolopziener

De schoolopzieners hadden van de Agent van Nationale Opvoeding de opdracht gekregen de onderwijzers van hun district bij gedeelten samen te roepen en met hen de maatregelen te bespreken om tot beter onderwijs te komen. In Westers district werden in het geheel negen vergaderingen gehouden, waarop bijna alle leerkrachten van het lager onderwijs acte de présence gaven. De schoolopziener sprak op elke vergadering n.a.v. een 25tal vragen ongeveer vier of vijf uren achtereen met hen. Met vriendelijkheid en bescheidenheid probeerde hij hun genegenheid te winnen en nam meer de houding aan van vriend en raadgever dan van autoritair persoon. (6c; 26, 27)

Tot Westers grote blijdschap waren in elke vergadering wel een paar onderwijzers die reeds verbeteringen in hun scholen hadden ingevoerd, en het waren deze mannen die Westers toespraak ondersteunden.

Hoe vond in die tijd een schoolbezoek plaats? Als Wester een klas binnenkwam, verzocht hij terstond stilte en hield daarna een korte toespraak tot de leerlingen. Aangezien er in het begin nog oude leerboeken in de scholen aangetroffen werden, die ver boven het bevattingsvermogen der kinderen lagen, kon hij over het gelezene geen vragen stellen, maar dan haalde hij een paar aardige boekjes voor de dag en las hieruit voor. Tijdens het mooie voorlezen van de schoolopziener werden de ogen van de kinderen groot van verbazing; dit was de eerste keer van hun leven dat ze iets van het gelezene begrepen. Na de les sprak hij met de onderwijzers over de manier, waarop ze verbeteringen in hun school konden invoeren. (6c; 34, 35)

Wester, die ons in de bronnen getekend wordt als een zachte, ietwat verlegen man, kon toch wel eens uit zijn slof schieten, vooral wanneer hij in aanraking kwam met leerkrachten die probeerden zijn plannen tot verbetering van het onderwijs te dwarsbomen. Dan gebeurde het soms dat hij op dreigende toon begon te spreken. Op den duur

bemerkte Wester toch dat zijn werk rijke vruchten begon te dragen, hetgeen alom erkend werd. Willem I eerde Westers verdiensten voor het onderwijs door hem in 1815 te benoemen tot Broeder in de orde van de Nederlandse Leeuw. (5; 155) Op 19 februari 1821 stierf Wester op 69jarige leeftijd. (5; 155) De 10e juni 1823 werd ter ere van de grote schoolopziener in de Martinikerk te Groningen een monument onthuld, bestaande uit een urn van wit marmer, die geplaatst werd in een nis van donkere steen, met daaronder de volgende woorden:

Aan Wester

Den Schoolhervormer

De nakomelingschap volmake

Het geen hij begonnen heeft.

Geb. XXIII Janr. MDCCLII

Gest. XVIII Febr. MDCCCXXI

Ook in de Hervormde kerk te Oude Pekela werd een gedenksteen ter ere van Wester onthuld. (5;639, 640, 642, 643)

Wester als schrijver

Mogen we Westers collega-schoolopziener Prof. Van Swinderen geloven, dan is Wester de man geweest, die het eerst in de behoefte aan goede schoolboeken, die in ons land bestond, voorzien heeft. (6b; 22) We zullen eerst de didactische geschriften van Wester onder de loep nemen. Zoals we reeds vertelden, heeft Wester een prijsvraag, door het Nut uitgeschreven, beantwoord. Deze prijsverhandeling werd met goud bekroond. In het jaar 1790 ontstond in het departement Utrecht van de genoemde vereniging de wens dat aan het publiek de volgende prijsvraag ter beantwoording zou worden opgegeven: „Welke zijn de gebreken in de scholen, waar in de jeugd van den gemeenen burgerstand onderwezen wordt?” Wester bespreekt in zijn verhandeling drie schoolgebreken, t.w.

- a. ongeschikte leerboeken,
- b. onbekwame leermeesters, en als gevolg daarvan:
- c. gebrekkig of slecht onderwijs.

Wester beschrijft hoe het spellen op veel scholen geleerd wordt. „Leest Uw lessen kinderen!” roept de meester met verheffing van stem. De leerlingen „vatten daarop elkaar in de armen”, buigen zich allen tegelijk voor- en achterover en schreeuwen luid de letters door de klas.

Iedere medeklinker wordt uitgesproken, alsof ze een tweelettergrepig woord is, b.v. emme, esse enz.

Na het spellen bespreekt Wester het schrijven, het psalmzingen, het rekenen en het godsdienstonderwijs, welke vakken al even slecht onderwezen worden als het spellen.

In het tweede gedeelte van Westers verhandeling worden achtereenvolgens de volgende onderwerpen besproken:

- a. geschikte leerboeken,
- b. bekwame schoolmeesters, en
- c. behoorlijk onderwijs.

Uit dit gedeelte blijkt dat Wester een voorstander van de spelmethode blijft. Wel wil hij een „trapsgewijze opklimming”. Na het spelonderwijs mag niet, zoals in veel streken van ons land te doen gebruikelijk was, begonnen worden met een catechisatieboekje of een evangelieboek. Wester vindt het beter dat begonnen wordt met gemakkelijke leesboekjes, b.v. een boekje met korte lessen en spreuken.

Daarna schetst Wester het beeld van de goede onderwijzer. Hij moet een man van kunde, goede smaak en bekende braafheid zijn, die zijn gewichtige betrekking „gemoedelijk” en met lust waarneemt. Tevens moet hij een grondige kennis hebben van de hoofdwaarheden en plichten van de godsdienst en in het bezit zijn van kennis van het menselijke hart in het algemeen en van dat van de kinderen in het bijzonder.

Verschillende moderne didactische principes worden in het laatste gedeelte uitvoerig behandeld. We noemen er slechts enkele:

- a. *Motivatie*: Is de vader van een leerling timmerman, aldus de schrijver, dan is het gewenst dat de meester aan dit kind sommen geeft over balken, spijkers enz. Woont een andere leerling op een boerderij, dan dient men dit kind vraagstukjes op te geven over boter, kaas en vee.
- b. *Zelfwerkzaamheid*: De onderwijzer moet de sommen niet dadelijk geheel uitwerken, maar het is beter aan zijn pupillen korte aanwijzingen te geven en dan moeten zij zelf aan de slag.
- c. *Activering tot denken*: Tijdens de leesles moet de onderwijzer zo nu en dan vragen stellen om te controleren of het gelezene begrepen is en dan niet alleen geheugen-, maar ook denkvragen. Ook bij het godsdienstonderwijs en het leren van psalmversjes moet het verstand ontwikkeld en getraind worden. In het algemeen gesproken, moet de meester beginnen met zichtbare en zintuigelijk waarneembare dingen, en dan overgaan tot de meer abstracte

begrippen. Is het niet of we de vertegenwoordigers van de Keulse denkschool Sassenfeld en Frohn aan het woord horen?

Tenslotte bespreekt de schrijver nog de middelen om tot schoolhervorming te komen. Hij beseft dat vernieuwing van het onderwijs uiterst langzaam van de grond komt en wij, leerkrachten van de zestiger jaren van de twintigste eeuw, kunnen met Wester meevoelen, als hij de wet van de inertie die bij het onderwijzerscorps zulk een grote rol speelt, met name noemt. Vele mensen hebben nu eenmaal vooroordelen tegen alles wat nieuw is, aldus Wester. Toch wanhoopt hij niet. „Sinds een halve eeuw is er al verbetering te bespeuren en het aantal anal-fabeten is afgenomen”, aldus de schrijver.

Hoewel het zeer verleidelijk is de in het jaar 1813 verschenen „Redevoeringen over de Algemeene Schoolorde en de Bijzondere Schoolorde in het departement de Wester-Eems” aan een onderzoek te onderwerpen, zullen we, omwille van de ruimte, slechts enkele punten aanstippen. In dit werk werden besproken de „reglementen van orde voor de openbare scholen binnen de Bataafse Republiek”, welke opgesteld waren n.a.v. een bijeenkomst van schoolopzieners onder leiding van de Agent van Nationale Opvoeding, J. H. van der Palm, te Den Haag. Wester gaat een hele redevoering wijden aan het 16de artikel van de Bijzondere Schoolorde, waarin stond dat de onderwijzer zijn leerlingen eenmaal per week opzettelijk moest spreken over enige waarheden en plichten van de Christelijke godsdienst. Ook in dit onderwijs, zo be-toogt Wester, moet de leerkracht „mens- en kinderkundig” te werk gaan, duidelijk en beknopt zijn; hij mag niet op straffe toon en met een stuurs gezicht met hel en verdoemenis dreigen. Tevens is het hem verboden zijn scholieren te spreken over de verschilpunten tussen de onderscheiden kerkgenootschappen. De meester moet, conform de onderwijswet van 1806, die waarheden en plichten van de Christelijke religie bespreken welke door alle Christgelovigen worden aangenomen, terwijl het leerstellige behandeld dient te worden door de predikanten en pastoors.

In de redevoering over het 18de artikel wordt gesproken over het straffen van kinderen en het behoeft ons niet te verwonderen dat Wester er op aandringt dat steeds met de grootst mogelijke onpartijdigheid gestraft moet worden en dat lichamelijke straffen zo weinig mogelijk moeten worden toegediend. In een noot leest men hoe men in die tijd met kinderen meende te moeten „redeneren”. Daarin wordt n.l. ver-teld, dat toen Wester in 1784 te Oude Pekela kwam, hij tot zijn klas

aldus sprak: „Kinderen, ik wil wel een accoord met U maken. Ik wil de strafwerktuigen op de zolder brengen, en die er niet meer afhalen, voordat gij zelf mij hiertoe noodzaakt.” Wanneer hij naderhand eens een touw tot straffen moest gebruiken, vroeg hij eerst: „Kinderen, waar is dit touw van gemaakt? Wie maakte het?” Nadat de kinderen hierop geantwoord hadden, vervolgde Wester: „Wat dunkt U, zouden de boer, die deze hennep op zijn land bebouwde, en de touwslager, die dezelve tot touw maakte, wel ooit gedacht hebben, dat hiermede nog *mensen* geklopt zouden worden, ruggen van mensen, redelijke wens! Wie schrikt niet? en evenwel tot zulk een onnatuurlijk werk noodzaakt gij, kwaaddoeners, mij. Ja kinderen, de roede is voor de rug der zotten”.

Wester heeft voor elk vak van de lagere school boekjes geschreven. We zullen de voornaamste daarvan bespreken:

a. Godsdienstige werkjes:

„De Geschiedenis der Israëlieten of Joden”, ontstaan uit twee redevoeringen over de geschiedenis der Joden, die de schrijver gehouden had voor het departement Pekela van het Nut en die hij na de eerste druk omgewerkt had voor de school.

Naast dit werkje schreef hij nog: „Nieuw Schriftuurlijk Schoolboek met leerzame Aanmerkingen” en „De Bijbelgeschiedenissen voor de Nederlandsche Jeugd”, een soort kinderbijbel, en het vragenboekje: „De merkwaardige Bijbelgeschiedenissen in vragen en antwoorden voor jonge kinderen”. Dat dit boekje veel gebruikt werd, blijkt wel uit het feit dat we de 87ste druk gelezen hebben, nog in 1909 bij de firma J. Noorduyn en Zoon te Gorinchem uitgegeven. Ook voor de geloofsleer heeft Wester enige vragenboekjes samengesteld. Behalve deze vragenboekjes, verschenen ook nog zijn „Gebeden voor kinderen”, en enige gezangenbundels.

b. Spellen en lezen:

In Westers tijd werd er een felle strijd gevoerd tussen de voorstanders van de spel- en die van de klankmethode. Wester schaarde zich welbewust achter de propagandisten van de spelmethode. Weliswaar heeft hij deze methode door meer geleidelijke oefeningen en het vermijden van zinloze letterverbindingen aanzienlijk verbeterd, maar al deze verbeteringen waren er juist de oorzaak van dat vooral in het noorden van ons land de invoering van de klankmethode een halve eeuw later plaatsvond. Ds. Nieuwold, de schoolhervormer van Friesland,

was het in dezen niet met zijn collega-schoolopziener eens en toonde in zijn geschriften de grote waarde van de klankmethode aan. Later gaf de directeur van de Haarlemse kweekschool, Prinsen, ook een klankmethode uit, die alom in den lande de naam spa-a-methode kreeg. Slechts langzaam hebben deze beide methodes de oude spelmethode van Hendrik Wester verdrongen.

Wester heeft verschillende spelboekjes het licht doen zien. Deze boekjes werden vaak „haneboeken” genoemd, omdat op het titelblad van deze werkjes een haan als symbool van de vlijt stond afgebeeld en daaronder of daaromheen was een versje geschreven. Dat deze spelboekjes vaak herdrukt werden, blijkt wel uit het feit dat we van twee spelboekjes de 41ste en de 46ste druk aantreffen. Behalve al die spelboekjes heeft Wester voor de jeugd ook leesboekjes geschreven. Het rationalisme had in de tweede helft van de 18de eeuw het zedekundig leesboek in de school gebracht. Deze wijsgerige stroming verwachtte veel van de macht der opvoeding en het meest van het voorbeeld van braafheid en deugdzaamheid. Ook Westers leesboeken behoren tot dit genre. Nemen we als voorbeeld „Het voorbeeldige schoolkind”. De naam van dit voorbeeldige kind is Lotje. Nooit was dit meisje verdrietig en op school was ze natuurlijk erg gehoorzaam. Ze had ter ondersteuning van haar geheugen een schrijfboekje gekocht en daarin tekende ze aan wat ze niet graag wilde vergeten. Voor het geld uit haar spaarpot schaft zij zich een kleine verzameling nuttige boekjes aan. Het behoeft ons niet te verbazen dat dit ideaalkind ook nog erg vroom was: elke zondag ging ze getrouw naar de kerk en op zeer jonge leeftijd deed ze reeds belijdenis van haar geloof. Toen ze zestien jaar was, werd Lotje erg ziek en korte tijd daarna stierf ze. Op haar graf kwam het volgende grafschrift te staan:

„Hier rust nu Lotje, die de deugd
Beminde in haar vroege jeugd:
Hier rust haar lichaam in het stof:
Haar ziel geniet in 't hemelhof
Bij God het eeuwig zalig leven;
Tracht, kinderen, Lotje na te streven!”

Het staat voor ons vast dat onze schooljeugd zulke boekjes onuitstaanbaar zou vinden en wij kunnen hun geen ongelijk geven.

d. Taalonderwijs:

Ook voor het taalonderwijs in engere zin heeft Wester zich verdien-

stelijk gemaakt: hij heeft daarvoor een schoolgrammatica en een woordenboekje geschreven. Zijn schoolgrammatica draagt tot titel: „Bevat-
telijk onderwijs in de Nederlandsche Spel- en Taalkunde voor de
Schooljeugd”. In dit werkje bedient de schrijver zich van veel voor-
beelden, omdat hij ervan overtuigd is dat daardoor de spraakkunst
veel gemakkelijker begrepen wordt. Evenals Carel de Gelliers begint
Wester met een uitvoerige behandeling van de indeling en het gebruik
van de letters: 36 van de 92 pagina's worden hieraan gewijd. Wester
bespreekt niet vier, maar evenals in het Latijn, zes naamvallen, n.l.:

eerste naamval: Werker: God regeert alle dingen;

tweede naamval: Eigenaar: De geheele aarde is Gods gewrogt.

derde naamval: Ontvanger: Aan God moet al het redelijk schepsel
eer geven.

vierde naamval: Lijder: Wij moeten God verheerlijken.

vijfde naamval: Toehoorder: O, God, wat zijt Gij mild en goed.

zesde naamval: Derver: Van God hebben wij al het goede.

Daarna volgt een bespreking van woorden die in betekenis verschil-
len, maar vaak met elkaar verward worden, zoals vuur en vier. We
kunnen allerminst zeggen dat dit grammaticaboekje een succes is.

Het andere werkje draagt de wijdlopijge titel: „Woordenboekje, be-
helzende een lijstje van minbekende Nederlandsche woorden, en één
van meest in gebruik zijnde Bastaardwoorden, en die uit andere talen
ontleend zijn. Een schoolboek voor gevorderde leerlingen.” Er zijn
volgens de schrijver in onze taal een aantal woorden die om hun
„oudheid of nieuwheid” of wegens hun „zeldzaamheid of hoogdravend-
heid” minder algemeen bekend zijn en daarom vond hij het nuttig de
verklaring van dergelijke woorden te geven.

e. Geschiedenisonderwijs:

Wester heeft ook enkele geschiedenisboekjes geschreven. Het eerste
boek had hij samengesteld n.a.v. een prijsvraag in 1799 door het Nut
uitgeschreven om „een schoolboek over de Geschiedenissen van ons
Vaderland te vervaardigen, hetwelk klaar, voor weinig ervarenen be-
vatbaar, in één woord, geheel in de volksstijl of populair zamengesteld
zij”.

In een zestiental gesprekken wordt de vaderlandse geschiedenis be-
sproken. Deze gesprekken worden gevoerd door Vader Kroostlief en
zijn drie kinderen. Het is jammer dat de geschiedenissen zo kort en
zakelijk verteld worden; het verhaal van de ontvluchting van Hugo de
Groot wordt slechts in een paar zinnen afgedaan. Nergens vinden we

een boeiend verhaal. Aan het feit van de Reformatie wordt bijna stilzwijgend voorbijgegaan; alleen wordt vermeld dat enige geestelijken zich van de Roomse kerk afzonderden en vele aanhangers verkregen die naderhand Protestanten genoemd werden. De namen van de martelaars van beide zijden worden niet eens genoemd. Dit boek, dat door het Nut met goud bekroond werd, eindigt met dit spreukje:

„De lotgevallen van ons Land

Vertoonen ons des Hoogsten hand” welk spreukje we anno 1968 Wester niet zo vlot na zullen zeggen. Naast dit geschiedenisboek werd ook nog geschreven: „Proza en Gezangen voor de Nederlandsche jeugd tot opwekking van Dankbare Vaderlandsliefde”. Westers bedoeling met dit boekje was de jeugd Gods hand in de verschillende verlossingen (van het Spaanse en van het Franse juk) te doen opmerken: Het is te betreuren dat we in deze gezangen dezelfde klinkklank en gezwollen taal aantreffen als in het „Wien Neerlands bloed” en andere vaderlandse liederen.

Slechts één werk heeft Hendrik Wester aan de algemene geschiedenis gewijd; het heet „Kort Overzicht van de voornaamste Oude en latere Volken of Landen op den Aardbol”. De schrijver behandelt voornamelijk de geschiedenis van die volken die in de Bijbel en in de vaderlandse geschiedenis voorkomen: zoals Babylon, Perzië, Egypte, de Feniciërs, Karthago, de Grieken, de Romeinen en andere volken van Europa. Aan het slot van dit werkje vinden we nog de aanduiding aangaande de woeste bewoners van het vijfde werelddeel die behoren „tot het allerderlijkste soort van menschen.”

Samenvatting:

Het blijkt uit zijn geschriften dat Hendrik Wester een vroom Christen was. Zijn godsdienst stond niet los van zijn dagelijkse arbeid, maar was daarmee nauw verweven. Elke dag zonderde hij zich enige tijd af om een gedeelte uit de Bijbel te lezen. (6b; 33) Rotsvast geloofde hij dat zijn Hemelse Vader voor hem zorgde. Dit blijkt uit het volgende: een van Westers collega-schoolopzieners, Prof. Van Swinderen, vertelt dat bij een op handen zijnde organisatie het gerucht de omloop deed dat Wester niet meer als schoolopziener zou worden benoemd. Dit gerucht kwam Prof. Van Swinderen ter ore. Deze ging op informatie uit en nu bleek dat het gerucht van alle grond ontbloot was, hetgeen hij aan zijn collega mededeelde. Wester antwoordde daarop: „Ik ben U wel zeer verplicht voor de moeite, om mijnent wil aangewend, betrekkelijk het Schoolopzienerschap-Het spijt mij echter, dat gij er

u zoo zeer om ontrust hebt-Ik niet-Ik konde mijn lot aan de Voorzienigheid gelaten toevertrouwen". (6; 52) Ds. Adriani van Oude Pekela zegt dit van Wester: „Niet besmet door de onzalige drogredenen eener valsche wijsbegeerte, niet bedwelmd door eene zich noemende hoogere verlichting, of liever verduistering, welke met versmaddende verachting nederziet op de verkondiging van het Evangelie, was Wester een voorstander en vlijtig bijwoner van de openbare godsdienst oefeningen, uit welke hij ook niet henen ging als een vergetelijk toehoorder, maar als een dader des woords", en nadat Adriani over Westers boezemzonde, de eerezucht, gesproken had, vervolgde hij: „Zich voor God verootmoedigende, beleed hij in het eenzame zijne te kortkomingen en zonden; maar vertrouwde op de Goddelijke genade in Jezus Christus, wien hij als zijnen Verlosser en eenigen Zaligmaker erkende en met al zijn hart vereerde." (6a; 26)

Het verwondert ons dan ook niet dat Wester de godsdienstig-zedelijke vorming van zijn leerlingen beschouwde als het belangrijkste aspect van de opvoeding. In zijn „Redevoeringen" raadt hij dan ook de onderwijzers van zijn district aan de religieus-ethische vorming hunner leerlingen voorop te stellen en alle aanlering van kundigheden schade te achten, als deze daarbij moest achterstaan. (6b; 24)

In verband met de centrale plaats die dit aspect van de opvoeding inneemt, is het voor Wester van kardinaal belang dat de onderwijzer zelf een religieuze persoonlijkheid is. Lichamelijke straf mag men het kind pas dan geven, als alle tuchtmiddelen hebben gefaald, een opvatting die lijnrecht indruiste tegen de heersende meningen.

Niet alleen de religieuze en de ethische opvoedingsaspecten hadden Westers belangstelling, ook de *intellectuele vorming* ontsnapte niet aan zijn aandacht. Een dom mens werd door hem een verachtelijk mens genoemd, want zo betoogt hij: „door onkunde en domheid komt men nader aan de redeloze beesten, en is dit niet tot schande van een redelijk wezen?" O.i. komt hier wel sterk uit dat Wester, vermoedelijk als leerling van Ds. Van Eerde en door het lezen van Wolff's „*Metaphysica*", onder invloed heeft gestaan van de ideeën van de Aufklärung, wier aanhangers vaak de stelling: Kennis is deugd, poneerden.

Dit intellectuele aspect moet reeds in het gezin geoefend worden: de ouders moeten door het stellen van goede vragen hun kinderen laten nadenken. Ook op school neemt de verstandelijke vorming een voorname plaats in. Vooral het rekenen is zeer geschikt om het verstand te oefenen. Af en toe moet de onderwijzer over het gelezene enkele vragen stellen; ook kan hij over een versje of een gelijkenis zijn leer-

lingen ondervragen. De leerlingen moeten die vragen dan schriftelijk beantwoorden. Het is jammer dat het intellectuele aspect van de opvoeding in Westers boeken wel eens overtrokken wordt. Een weetniet kan volgens Wester niet gelukkig zijn; hij is in het tijdelijke immers bijna nergens voor geschikt en zulk een onverstandig mens kan noch God zijn Schepper, noch zijn plicht kennen en dus ook niet betrachten, en hoe zou hij dan eeuwig geluk kunnen verwachten?

De *esthetische opvoeding* werd door Wester niet verwaarloosd. Wester leerde zijn leerlingen keurig op toon te lezen en dit advies gaf hij later als schoolopziener ook aan de onderwijzers van zijn district door. Dit keurig op toon lezen was een grote verbetering, want voor die tijd werd veelal op dezelfde dreuntoon, half zingend of halfschreeuwend gelezen. Niet alleen het lezen, ook het zingen op school werd door Wester verbeterd. Wester raadt de kinderen aan veel te zingen, maar ze moeten nooit iets zingen dat voor een Christen onbetaamelijk is.

De tijdgenoten van Wester hebben hem tijdens en na zijn leven geëerd als een van de grondleggers van het verbeterd onderwijs. Wij lezen in de „Nieuwe Bijdragen” van hem: „Welke vorderingen en verbeteringen ook naderhand door anderen in het vak van onderwijs gemaakt zijn, men kan Wester de roem niet ontzeggen van de gronden te hebben gelegd tot het verbeterd onderwijs in ons Vaderland.” (5; 155)

Literatuur:

1. W. H. BOSGRA: Hendrik Wester; in maandblad „Groningen”; derde jaargang; pag. 222 t.m. 224.
2. HENDRIK WESTER: in School en Wet; Alphen aan de Rijn; 19de jaarg. no. 4 en 5; schrijver: onbekend.
3. P. G. BOS: Schooltoestanden in Groningerland van voor honderd jaren; Groningsche Volksalmanak voor het jaar 1911. Groningen; 1910; pag. 157 t.m. 183.
4. A. H. HOMAN: Lezingen over H. Wester; in de Bibliotheek voor het Christelijk onderwijs.
5. Nieuwe Bijdragen; 1821.
6. TH. VAN SWINDEREN: Ter Gedachtenis van H. Wester; Groningen; 1821.
  - a. Rede van Ds. M. J. Adriani;
  - b. Rede van Prof. Van Swinderen;
  - c. Levensberigten van H. Wester.
7. J. S. VERBURG: Hendrik Wester; Paedagogisch Tijdschrift; 1ste jaarg. 1909; pag. 257 t.m. 267; 321 t.m. 334.

- 8 DR. J. WATERINK: Inleiding tot de Theoretische Paedagogiek; Kampen; z.j. deel 2; 4de stuk; blz. 886; 887.
9. Weekblad voor de zoogenaamden gemeenen man; uitgegeven door het departement Stad en Lande;
a 1797; b. 1798; c. 1799; d. 1800.
10. J. C. WIRTZ CZN.: Hendrik Wester; in Paedagogisch Tijdschrift voor het Christelijk Onderwijs; 26ste jaarg. (1933-1934) pag. 238 t.m. 243.

Curriculum Vitae

R. Turksma. Geboren 4 oktober 1914. Ontving zijn opleiding tot onderwijzer aan de kweekschool met de Bijbel te Groningen. Van 1934 tot 1948 werkzaam bij het lager onderwijs; vanaf 1948 leraar opvoedkunde aan de Prot. Chr. kweekschool te Dordrecht.

Bevoegdheden: de hoofdakte, de akten Frans, Duits en Engels l.o.; de middelbare akten Pedagogiek A en B. Na een colloquium doctum toegelaten tot de faculteit der letteren en wijsbegeerte aan de Vrije Universiteit te Amsterdam; 1955 kandidaats-, 1956 doctoraal examen Pedagogiek afgelegd. In 1961 gepromoveerd op het proefschrift „De Geschiedenis van de Opleiding tot Onderwijzer in Nederland aan de Openbare Protestants-Christelyke en Bijzonder-neutrale instellingen.”